uzrálých výrazů posledních básnických knih s oddanou láskou a poučenou pronikavou znalostí, které nejsou právě běžny v dnešním mladém pokolení kritickém. Co povznáší tuto kritickou monografii nad úroveň běžné produkce literárně historické, jest *hlubší chápání tvůrčího procesu.* Zvěřina jest natolik psychologicky správně poučen o tvorbě, že jí nepojímá nikde za pouhý výsledek vnějších vlivů, nýbrž stopuje ji k těm temným ložiskům v temperamentu a osobě básníkově, v podvědomí ukrytým, z nichž vpravdě tryská. Proto práce jeho není vnějším vyšetřováním a kombinací t. zv. myšlenkových nebo ideových proudů doby, nýbrž rozborem toho, co skutečně jest klíčem tvorby: *jeho výrazu básnického.* Po této stezce, velmi málo dosud vyšlapané v našem badání literárně historickém a posud velmi málo schůdné, prodírá se Zvěřina místy vpřed s opravdovým úsilím právě jako se skutečným taktem.

Bylo by ovšem žádoucno v zájmu věci, aby kritik šel o krok dále a nespokojil se pouhým formovým rozborem výrazu, nýbrž hleděl i opsat a zvážit *názorovou oblast*, kterou nese. To žádalo by podrobnějšího ještě rozboru básnického výrazu, než jak ho podává Zvěřina. Bylo by třeba zjistit řekl bych *názorovou nosnost* výrazu Sovova: ukázati, kolik vystihuje ze životního dějství a jak je vystihuje; ukázati, kolik a co *vidí* básník z dějů a procesů životných. Slovem: změřiti sílu jeho *sympatie živolné*, která jest totožná se silou jeho *zraku*, neboť zde jest konec konců poslední *experimentum crucis* při hodnocení velkého básníka.

Román náboženský?

1

Pan Josef Laichter, horlitel a vyznavač, vydal před nedávnem román, který již svým názvem nenechává tě v pochybách: jde tentokrát o román myšlenky náboženské, který chce určiti náboženský a církevní cíl modernímu člověku. *Kam od Říma?* táže se autor s velmi tučným a naléhavým otazníkem ne menším, než bývá v známé novinové rubrice *Kam dnes večer?*

Jak vidět, jde o knihu ne ledajakou, nýbrž o knihu nejvyšší zodpovědnosti, na níž mají podíl podle theorie p. Laichtrovy nejen spisovatel, nýbrž i nakladatel, knihtiskař, knihkupec a snad i papírník a výrobce černidla tiskového.

A její námět?

Náboženský vývoj jakéhosi středoškolského profesora Petra, který zemřel právě na začátku knihy, šedesátiletý, a jest pohřben na Olšanech.

Tento Petr narodil se tedy synem zbožných rodičů maloměstských, kdesi ve východních Čechách. Když byl, desítiletý, vyvázl ze zlé nemoci, určili jej rodiče na kněžství. Hoch jest prý v dětství zbožný, t. j. ministruje rád a hraje si na kněze. Dvanáctiletého pošlou jej studovat gymnasium do nějakého biskupského města, patrně Hradce Králové; zde žije v konviktě, t. j. biskupském internátě pro středoškolské studenty. A zde začne se jeho víra kolísat nejprve špatným dojmem, kterým působí na něho jeho představení, kněží špatní, výdělkáři, žrouti, ničemní vychovatelé; smrtelnou ránu dostane však kterési zimní noci, kdy kvartán Petr setká se se septimánem Sýkorou, stu-

dentem velmi vzdělaným a pokročilým. Ten mu řekne mimo jiné tuto ohromující moudrost: „Všichni vyrůstáme v domnění, že ta obloha, kterou tvoří oblaka, anebo kterou když je bezoblačná, zříme nad hlavou jako pevnou modrou klenbu, je nebem. A tam za tou klenbou že sídlí Bůh. Od dětství vídáme toho Boha na obrázcích a malbách jako starce s dlouhým bílým vousem, po jehož pravici sídlí Kristus, po levici Duch svatý. Nedovedeme si to takřka ani jinak představit. Nebe! A zatím všechno je klam. *Není té pevné klenby*, nýbrž nekonečný prostor a v tom prostoru kolují takové světy, jako je naše země... Kde je tedy to nebe, modré nebe? A kde peklo?..." (Str. 78.)

O tom ovšem neměl *kvartán* Petr ani potuchy; neučili ho patrně základům zeměpisu hvězdářského na obecné škole ani v primě; a do zeměpisné učebnice pro nižší gymnasia, kde to bylo i nakresleno, patrně nikdy nenahlédl. Slovem: účinek těchto objevů na šestnáctiletého Petra jest ohromný. Krasořečný Laichter vypsal jej touto památnou větou: „Jako by ty oči nemohly pochopit a snésti odhalenou pravdu či jako by tato pravda, již se sotva odvažovaly tušiti, teprve teď jevila se jim plnou, nezvratnou pravdou a jako by pod tou pravdou *celý svět, jímž Petr od dětství žil, se hroutil a řítil v ssutiny*" (78). Strašné!

Ostatní dokoná četba životopisu Havlíčkova a Rousseauova Emila, ačkoliv v ní jest — neklame-li mě paměť — i jakési Vyznání víry vikáře savojského a v něm mezi jinými i věta: *Oui, si la vie et la mort de Socrate sont d'un sage, la vie et la mort de Jésus sont d'un Dieu* — Ano, jsou-li život a smrt Sokratovy životem a smrtí mudrce, život a smrt Ježíšovy jsou život a smrt Boha —, ale té patrně Petr nečetl. Z Petra stane se nevěrec v náboženství zjevené, nevěrec v *každá* dogmata církevní; a zůstane jím až do své smrti.

Proto nechce vstoupiti do semináře; proto uteče z něho po čtvrt roce, když tam byl přece vešel. Odjede do Prahy studovat filologii; zde stane se domácím učitelem u jakési paní Heřmanové, která jest milenkou kanovníka Vysokého a má s ním tři děti, rozumí se nezvedené. A stará Petrova zkušenost z dětství se opakuje: zase poznává špatné kněze, břichopásky a smilníky. Pro nějaký proticírkevní výrok — jemnocitný Petr hodí jím po věřící dívce, modlící se v chrámě vratislavském — jest pak propuštěn od paní Heřmanové. Pozná bídu; hladem a horečkou vysílený klesá na ulici; jest odvezen do nemocnice a vyléčí se; odjíždí na venek; připravuje se na zkoušky středoškolské; složí je; jest pak suplentem a později profesorem středoškolským v Praze. A ožení se s Haničkou, jemnou, ušlechtilou dívkou, k níž se zachoval tak taktně ve Vratislavi a již líčí autor jako hlubokou náboženskou povahu — ovšem jen takto odtažitě a všeobecně, neboť její domnělá náboženská hloubka neprojeví se konkretně, t. j. *tvorbou*, nikde v knize. Tato Hanička věří i církevně dogmaticky a má i zbožnost *kostelní*, jak říká autor, t. j. miluje obřady katolické církve a ráda jim obcuje: přinášejí jí vnitřní útěchu. Tuto Haničku získal Petr ne bez boje a velkého úsilí: Hanička z lásky ke Kristu byla ošetřovatelkou nemocných; a teprve po dlouhém vzpírání podala ruku Petrovi, jsouc si nejista, nevzdala-li se pro něho svého pravého povolání.

Petr oženil se tedy s Haničkou; rodí se jim děti a mezi manžely vzniká boj, jak je vychovávati. Když kteréhosi dne zastihne Petr svou ženu klečící se synkem před jesličkami a modlící se s ním, rozhorlí se velmi a útočí nyní soustavně na katolická dogmata. A brzy zvítězí: Haničce zprotiví se katolicism i katolický chrám, který tolik milovala.

Nyní nastává otázka: *kam teď?* Katolicism leží za námi; do které církve však nyní? Petr jako rozšafný muž nechce kupovat zajíce v pytli; i odhodlá se obhlédnout si zblízka vážené konkurenty a v kapitolách, nad něž neznám směšnějších v naší literatuře, prohlíží si rodina trojí církevní kuchyň: synagogu, katedrálu katolickou a modlitebnu evangelickou. A ovšem Petr kritisuje zle kuchaře: rabínovy kejkle čpí mu Orientem a katolicism jest smyslný, chce jen ulechtat smysly člověkovy — pro ducha nemá potravy. Do modlitebny evangelické se však Petr již nedostane; tam vklouzne jen Hanička a uvízne tam již

navždy. A protestantism svou přísností a úmyslnou chudobou obřadů a výzdoby chrámové jest jí duchovým náboženstvím po výtce; a jako dříve vysedala v chrámech katolických, tak nyní sedá v modlitebně evangelické a opíjí se kázáním pastorů a vikářů. Jsou jí nejvyšším zjevením pravdy.

Tolik Hanička. Ale Petr *nepřestoupil* k protestantismu, neboť Petr jest nesmiřitelný nepřítel každého dogmatu, a také protestantism má svá dogmata — těch Petr nemůže ovšem přijmout. *Proto žije mimo všecky církve* a touží a vzdychá do konce knihy po nějakém *novém* náboženství nebo nové církvi, které by nečinily násilí jeho rozumu. Mimochodem řečeno: že jest to *hmotně nemožné*, aby středoškolský učitel byl bez konfese — román Laichtrův dějstvuje se za Rakouska na sklonku 19. století —, realistovi Laichtrovi nevadí.

Avšak rodina Petrova jest vychovávána protestantsky; ovšem jen do určitého věku — syn Pavel nejde ke konfirmaci, poněvadž nevěří v božství Kristovo.

Ale přeskočil jsem něco ve vývoji Petrově.

Jako gymnasijního učitele potká Petra neštěstí: stane se bezděčnou příčinou smrti churavého, dědičně zatíženého žáka Chaloupky. Pokáře jej jednou pro zpustlý život, jemuž se začíná oddávat, a hoch se oběsí. To dolehne těžce na Petra. Otázka po původu zla ve světě, jak Bůh nejvýš dobrotivý může býti původcem zla, mučí Petra a otravuje mu všecku radost ze života. Marně zápasí s touto krutou můrou; až jednou navštíví ševce Švitorku, který jest členem svobodné církve evangelické — scéna ta jest zřejmě nejapný a nevkusný padělek obdobných scén z románů Tolstého, kde inteligent v pochybách mravně náboženských jest poučen a osvícen člověkem z lidu —, a ten poučí Petra? Ne: půjčí mu nějakou brožurku o Kateřině Boothové, ženě zakladatele Armády spásy, a tam se dočte milý Petr, *že zlu jest nutno čeliti*, proti zlu že je nutno pracovat a že to může i slabý a churavý člověk, jako byla Kateřina Boothová. *Ejhle: veliké osvícení!* Ne ze zkušenosti životní — ne z dramatu životního má je Petr, nýbrž *z knížky*! *Patrně jako sám autor.* Jest to velmi karakteristické pro Laichtra a jeho náboženský život; ale také smutně karakteristické. Všichni opravdoví náboženští duchové a hledatelé věděli jedno: to, co vyslovil za ně všecky Rousseau (cituji jeho, poněvadž jest patrně p. Laichtrovi autoritou): *Toujours des livres! Quelle manie! Stále knihy! Čert vem všecky knihy!* Náboženství jest *návrat ke kořenům života*, k čemusi *prapůvodnímu*, k samé *životné zkušenosti a podstatě!* A té dobrali se všichni lidé opravdu náboženští jen nejvyšším napětím vůle, jen vzletem srdce, jen ve chvílích dramatické křeče a *životného přelomu*: jen ve chvílích *nejvyšší životnosti*, kdy pronikli pod logicky konvenční povrch životní a zahlédli ve vytržení mysli, ve zvláštní zvýšené vnímavosti a jasnozřivosti samo jeho žhavé jádro, sám jeho opojný vír a var, jeho nevypočítatelnou hrůzu, krásu a sílu.

A zde: *papír, stále papír*! Ovšem: papírovému člověku stačí papír. A tento Petr jest opravdu papírový hastroš a nic jiného.

Nyní uvěřil tedy Petr ve smysl a účel života a jest alespoň poměrně klidný a spokojený. Uhoří mu žena, ale on nepodlehne zoufalství; vychovává osvíceně své děti jako jejich přítel a kamarád a touží po příští království božího na zemi — po říši spravedlnosti a dobra. Ale dogmata odmítá vytrvale a do konce života očekává nějaké *nové* náboženství a snad i *novou* církev, která by vyhovovala jeho racionalismu, jeho kritičnosti. Poslední názory Petrovy jsou spiritualism zabarvený à la Ruskin. Dívaje se na včely a na květy starý Petr oslovuje je jako „ztělesněné myšlenky boží" (307) a sám sebe pojímá také jako ztělesněnou myšlenku boží. A proto věří, že nezahyne ani jeho duch, i když zahyne jeho tělo (str. 309). Opakuji: parafráze Ruskina.

Tento Petr jest kteréhosi dne na venkově omráčen bleskem a brzy ztratí možnost pohybu; bezvládný tráví svá poslední léta přikován k lenošce. A nyní přivolává k němu jeho dcera Věra evangelického vikáře Svatoše k náboženským rozhovorům a debatám. Tento Svatoš jest evangelický duchovní, ale ne církevně věřící: nevěří ani v božství Kristovo, ani ve svátosti. Jest autorovi ztělesněním moderního pokrokového evangelictví,

které chce osvoboditi se z vazeb vší dogmatiky. Tento Svatoš touží podobně jako Petr po novém náboženství, po nové církvi, která by překonala Krista; kdežto dcera Petrova, medička Marta, touží po sociální obrodě a práci, a činností tohoto rázu chce nahraditi starou náboženskost.

Společně se Svatošem častují Krista takovými zdvořilostmi. „Kristus *pochybil* hlavně tím," určitě a rozhodně pronáší se slečna MUC Marta, „že rozpoltil lásku na lásku k Bohu a lásku k lidem," — mimochodem řečeno: *vyložená lež*, jak ví každý, kdo přečetl evangelia. Spojil-li kdo lásku k lidem a Bohu, byl to právě Kristus. Na str. 405 dočteš se jako přesvědčení vikářova, že „Kristus již plně nestačil dnešní době, proud času spěl mimo Krista". A na str. 411 týž vikář touží po „novém, *modernějším* Mesiáši, který by z lidí utvořil ukázněné spolupracovníky na světovém řádu", neboť Kristus „nestačí nám již plně".

Ale jaký by ten nový „modernější" Mesiáš měl být, o tom nemá nejmenší potuchy. A tak zůstane při prázdném povídání a snílkování o novém náboženství, jehož *ani nejvšeobecnějších obrysů* nepodává závěr románu Laichtrova. Jak prázdně se zde tlachá — není jiného slova pro myšlenkovou frivolnost ve věci tak závažné —, vidíš z toho, že Svatoš týmž dechem, kterým touží po *novém Mesiáši*, dovede říci i větu, jež jeho touhu přímo políčkuje a činí z něho prázdného módního komedianta a šaška: „Z *nových* úst bude znít *věčná* pravda *působivěji*, *takový již je svět*" (411). Ano: *mundus vult decipi*, *ergo decipiatur*. Proto se píší 800stránkové romány náboženské, v nichž není ani jiskra pravého náboženského smyslu a citu! Taková jest *opravdovost* náboženské touhy Svatošovy! Neměl by dáti do novin inserát: hledá se Mesiáš *staronový*, t. j. takový, jenž by měl nová ústa, ale říkal jimi staré pravdy?

A tak tedy dočteš, milý člověče, román Laichtrův a vidíš, že jsi vlastně podveden. Neboť: ani Petr, ani Svatoš, ani Laichter *neví*, kam od Říma.

Milý Svatoš protože to neví, musí snášeti na konci knihy stálé urážky a div ne spílání od své útlocitné snoubenky medičky Marty. Když pohřbili Petra, nad jehož rakví vykonal Svatoš obstojné řečnické cvičení, sápe se na něho Marta: slova, prázdná slova, ale skutek utek! Dnes utíkají lidé od Říma, ale zítra budou utíkati od vás, evangelíků! Nechce ta jemná Marta od ubohého svého ženicha nic víc a nic míň, než aby — *stvořil nové náboženství*. „Stvořit?" trpce zakýval hlavou Svatoš. „Cožpak jsem Mesiášem?" měl na rtech... Ne, Bůh ví, Svatoš není Mesiáš; Svatoš jest hodný, jen slabý člověk, který koketuje s lžimoderními hesly a hraje si na revolucionáře, kdežto jest pouze věrný výtvor svého autora, to jest: tlachal a třtina. Polituj raději, milý čtenáři, tohoto Svatoše a nehněvej se na něho. Neboť: dostane za ženu Martu a odpyká si krutě všecko, čím se prohřešil. Tato Marta jest totiž vzor ušlechtilých a jemnocitných dívek, jak ji pojímá jemný pan Laichter, který umí znamenitě in theoria vyčítat jiným autorům nejemnost jejich postav. A tak sápe se na posledních stránkách románu p. Laichtrova na svého snoubence až Bůh brání. To činí tato ušlechtilá dívka *takřka* (jak se zálibou říká p. Laichter) *nad čerstvým hrobem svého otce a svému snoubenci*! Copak bude tropit v normálních poměrech a až bude provdána?

Snaž se domyslit se toho nebo dopočítat se toho, milý křesťane, a jistě odpustíš ubohému mluvkovi Svatošovi.

2

Jsou čtyři hlavní postavy románu p. Laichtrova, které mají i zájem nábožensky myšlenkový.

První: *Hanička*, žena Petrova. Ušlechtilá jemná dívka, plná vniterné krásy a líbeznosti, kterou označuje sám autor za vynikající karakter náboženský, za náboženský talent mnohem větší, než jest Petr. Zřejmě tanula autorovi na mysli duše nábožensky vyvolená, hluboce zakotvená ve svém Bohu, jíž nemůže zkaziti svět, k níž nemá přístupu zlo, která sije kolem sebe radost, jas, štěstí. Petr vzhlíží k ní jako k ideálu, jako k někomu, kdo mu ukazuje cestu v nadsvět věčných hodnot.

Taková jest laichtrovská theorie, jistě dobrá; co z ní však dovedl ztělesniti? Jak vypadá životní praxe? Jak konkretná básnická tvorba?

Hanička cítí jako své životní poslání ošetřování nemocných z lásky ke Kristu. Tohoto poslání vzdá se po dlouhém boji z lásky k Petrovi. Když jej spatřila kteréhosi jitra z oken bytu, kde bděla u nemocné dívky, „celou bytostí a prudkým žárem svého srdce cítila, jak Petra miluje a že se ho nemůže vzdát — ani pro lásku ke Kristu" (I, 256). Dobrá: rozumíš — jest tedy povolána sloužit Bohu v rodině jako milenka a matka. Co však dále? Petr snaží se zabít v ní její víru církevní; ona se vzpírá: bojuje boj, jak jest přesvědčena, „o nejvyšší cíl" (I, 321). Jak jej bojuje? V úzkostech utíká se do chrámu „s úmyslem, že se uchýlí se svým trápením ke knězi", že dovolá se ve zpovědnici jeho podpory v tomto boji (I, 322). — Co se však stane? „Kněz měl *přiospalé oči v tučné tváři*, přidržoval si štolu k uchu a s výrazem netečné lhostejnosti naslouchal šepotu věřících" (I, 322). „Haničkou otřásl chlad. Odvrátila oči." A veta bylo po její víře! „Hanička marně se snažila vidět v tomto zpovídajícím knězi duchovního otce." Ztělesňuje jí náhle všecko, čím útočil Petr na kněze. Veta jest po její víře! V úzkostech chce se modlit před Bohorodicí, ale náhle vidí, nastojte, že jest z kamene; a nemůže před ní již pokleknout. Veta po její víře!

Hle, jaké následky má přiospalý kněz s tučnou tváří ve zpovědnici! Snad byl ke všemu i neholený nebo špatně holený? A snad měl i špinavé nehty? *Laichtře, zakuklený estéte, jak jste se zde prozradil!* Takto ztrácejí snad víru *estétky* — ale duše opravdu nábožensky založená a vyvolená? Což mluvil někde Kristus — předpokládaje, že mluvil vůbec o instituci zpovědi — o tom, že jen kněží hubených tváří a velkých, dobře vyspalých očí mohou odpouštěti hříchy? A jak kdyby byl náhodou ve zpovědnici seděl mladý kněz tváře zajímavě bledé a asketicky pohublé a čilých jarých očí — jsou přece i takoví páteři! — a kdyby byl hrál svou úlohu zpovědníka s větším talentem, než ji hrál ten ospalec a tlusťoch Haniččin? Nu, pak by bylo nedošlo ke krisi v náboženském životě Haniččině a Hanička byla by zachována matičce církvi! Ano, není nad nábožensky hluboké duše u Laichtra! O jejich náboženském osudu rozhoduje konec konců visáž prvního náhodného pátera, který sedí ve zpovědnici hned u dveří prvního náhodného chrámu, do něhož taková laichtrovsky hluboká duše vběhne... U Růženy Jesenské četl jsem kdysi o tom, jak jazýček na váze ve prospěch víry sklonil nějaký krásný, mysticky bledý a tajemný pop nebo mnich řeckovýchodní; zde u Laichtra jest tomu naopak: ohyzdný netečný kněz rozhodne proti víře — ale v jádře jest to *totéž estétství a týž diletantism náboženský*; jednou jeho líc, po druhé jeho rub!

Chtěl bys vidět, jak se osvědčí hluboká náboženská osobnost Haniččina v rodině, jaký prospěch přináší svým dětem a svému muži v životních krisích, jakým jest jim požehnáním v dobách těžkých životných srážek, pochyb, muk? Nuže, jsi zklamán. Právě těmto zkouškám *nepodrobil* autor osobnost Haniččinu. Je pravda, že Hanička jest rozmilou matkou svým dětem; že si s nimi hraje, že s nimi zpívá a se raduje — ale nečiní totéž miliony matek, které nemají zvláštního talentu náboženského? Není to prostý důsledek talentu mateřského? Ale když přijde opravdová zkouška, když muž její propadá životní nevíře a životní trudnomyslnosti, Hanička ho z ní *nevyrve*; musí přijíti švec Švitorka se svou brožurkou o Kateřině Boothové ... A pak již Hanička umírá neštěstím petrolejového výbuchu. *Škoda, že tak záhy.* Doufal jsi, že ve výchově dětí — v jejich prvních krisích a kolisích životních — osvědčí svou nábožensky tvůrčí a obrodnou osobnost. Marně! Zůstala jen laichtrovskou abstrakcí, nevtělenou v osobnost dramaticky životnou — popsaný papír.

Druhý, kdo tě musí zajmout se stanoviska náboženského i psychologického, jest *Petr*. Autor sám odhaduje jej mnohem níže než Haničku — jest mu dost prostřední. Ale i to jest ještě lichoceno: jest prostě nicotný a vnitřně prázdný. Vezmi hned jeho dětství. Petr prý je zbožný. V čem jeví se ta zbožnost, co dovede o ní autor povědět? Nic, než že Petr rád ministruje a lepí si papírové ornáty a v nich si hraje na kněze. Jaká prázdná

banálnost! Rozpomeň se jen, co dovedl o dětské zbožnosti a jejích krisích — na příklad o dětském studu náboženském — říci Gottfried Keller v Zeleném Jindřichu, a uvidíš, co jest to básník a co jest to konvenienční knihomaz. Nebo rozpomeň se na dětství Krištofovo v románě Romaina Rollanda: jaké bohatství života, postřehů, tuch, snů, dohadů, pozorování, zkušeností a zážitků! A jaké hubené papírové schema jest u Laichtra život v internátě, jak povrchní a papírová ztráta víry Petrovy! A totéž platí o Petrově životě jinošském. Ani slova o jeho *erotických zmatcích a zápasech*, které zná přece každé jinošství; a jak právě zde byla by pro hlubšího autora vzácná příležitost ukázati, *jak souvisí sféra erotická s náboženskostí!* Ale o tom ani slova u Laichtra. Obkresluje jen své ctnostnické schema tupou těžkou tužkou. Co není schema, nezajímá ho; co jen zdaleka žehne životem a jeho teplem, tomu vyhne se jako čert kříži.

A náboženský život dospělého muže? *Čiře záporný.* Petr nečiní totiž celý život nábožensky nic, než že se *brání dogmatům.* Na to vypotřebuje všech sil svých. Nu, to jest trochu málo i pro pozorovatele nejshovívavějšího. K vlastnímu náboženskému životu — ať nedím k náboženské tvorbě — jich již nemá. Co říká ad vocem náboženství, jsou všecko největší banálnosti, známé každému sociálně demokratickému dělníku z jeho časopisů nebo brožur. Na příklad že katolicism miluje lesk obřadů a že kněz katolický zpřízvučňuje stále i vůli vládnouti a imponovati, že protestantism jest v obřadech střídmější a prostší a že těžiště klade do kázání a jiné *loci communes* tohoto druhu jsou běžné dnes kdekomu, snad již sekundánům. Že však i v těchto nejzákladnějších věcech přihodí se občas p. Laichtrovi směšný lapsus, jest také charakteristické pro jeho náboženskou opravdovost. Tak na příklad vykládá Petr svému synkovi v domě svatovítském: „Kněz hostii pozřel a víno z kalichu vypil, jak jsi si snad všiml. Ale katolické učení praví, že pozřel tělo Kristovo a vypil krev Kristovu. Ta *mysteriosnost* je také důležitou součástí katolického kultu.“ Ne, milý profesore Petře; zde nejde o mysteriosnost, nýbrž o základné *dogma*, které jest notabene *společné katolicismu i protestantismu* — a netvoří tedy zvláštního znaku katolicismu!

To jest tedy Petr: kožený filistr, který odříká při vhodných i nevhodných příležitostech několik populárních brožur o náboženské otázce. *Vlastního vnitřního náboženského života nemá a neprožívá.* A jak jest již z papíru, rozhoduje o něm papír: pro papír ztratí svou víru v náboženství církevní, papír vrátí jej životní práci, kterou jest mu — hloubání a povídání.

Kdyby bylo šlo doopravdy Laichtrovi o to, aby ukázal náboženskost jako životnou sílu a tvorbu, nebyl by mohl vyhnouti se příležitosti, která se mu přímo vnucovala. Uvažte, že Petr má *tři děti*, které z nemluvňat vyrostou v dospělé lidi. S největší pravděpodobností prošly tedy krisemi životními, a poněvadž neměly matky, bylo na otci, aby jim v těchto krisích pomohl. *Ale po tom ani stopy v románě Laichtrově!* Tři mladé duše rostou vedle stárnoucího a starého Petra — kolikerá příležitost pro praktického ducha psychologického a pedagogického osvědčiti svůj takt, svou lásku, svou tvořivost, své pochopení mladého srdce a tím i plnost svého života náboženského! *A u Laichtra nic!* Děti vyrostly u Laichtra, nikdo neví jak. Naráz dospěly v několika řádcích a jsou tu, hotové a moudré jako konversační lexikony! A táta vzpomene si na ně, jen když jim chce vočkovat nějakou svou papírovou thesi, třebas o oprávněnosti tendence v umění — nebral ještě soukromé doplňovací hodiny u p. Laichtra? —, nebo řečňovati o novém náboženství, které ne a ne přijít, ačkoliv by ho p. Laichter tolik potřeboval na konec svého románu. Jaký papírový táta!

Třetí hlavní osoba románu Laichtrova jest jeho dcera *Marta*, medička. V ní chtěl zpodobiti autor jakýsi *modernistický radikalism* myšlenkově náboženský, ducha ostrého, mužného, rozumu zvídavého, který se nespokojuje citem, a přitom vášnivou sociální dělnici a opravářku. Kritisuje křesťanství i v jeho evangelické formě co nejostřeji a přímo s rvavou hrubostí, uvážíš-li, že jest snoubenkou evangelického vikáře a že každá výtka dotýká se i *osobně* jejího snoubence. Že přitom její kritika jest *povrchní*

a nedomyšlená jako pedantsky nadutá a osobivá, ukázal jsem již v prvním článku („Kristus pochybil hlavně tím, že rozpoltil lásku na lásku k Bohu a lásku k lidem"). A nedomyšleností jest také její neustálé akcentování sociálně reformní a ozdravující práce jako hlavního cíle člověkova. Což není nikoho v románě, kdo by jí vyložil, že i tato práce jest konec konců marný trud a marná lopota, není-li podnikána se *zřetelem k věčnosti*, se zřetelem k nekonečné lásce boží a v jejích službách?

Vikář Svatoš, čtvrtá hlavní postava, na to ovšem nestačí. Ukázal jsem již v předešlé kapitole, jaký polovičatý slaboch jest to. Ale jest i *karakterově nalomený a otupělý*. Neboť žádný čestný člověk nemůže býti duchovním církve, v jejíž nauku nevěří. Svatoš nevěří na příklad v přepodstatnění, jakož nevěří vůbec v božství Kristovo; jak může takový člověk přisluhovati pak obci kalichem? Uvaž dále, že týž Svatoš podepsal své církvi revers, kterým potvrdil svou pravověrnost a slíbil věřiti i učiti dogmatům jejím, — a jest tedy nyní i *věrolomcem a člověkem mravně chatrným*. Neboť směšná prostě jest jeho obrana, že pochyby vznikly v něm později, — vznikly-li později, měl složiti svůj úřad později, ale rozhodně *ihned*, jakmile vznikly. Jak může býti někdo duchovním církve evangelické, když vlastně není ani křesťanem? Neboť křesťanem přestávám býti od chvíle, kdy soudím jako Svatoš, že Kristus jest překonán a má býti nahražen nějakým jiným Mesiášem, lepším a cennějším...

3

Náboženskostí se člověk *individualisuje* — stává se z něho *jedinec*, *osobnost* vyhráněná, odlišená od osob a osobností ostatních. Neboť: co jest náboženskost? Nic jiného než schopnost *míti poměr k božství*. Nuže: *můj* poměr k božství jest něco zcela jiného než poměr *tvůj*; a *tvůj* jest něco zcela jiného než poměr *jeho* nebo *její*. Takový poměr k božství jest založen na vnitřních zážitcích a zkušenostech, kterých není možno svésti na nijaké všeobecné pravidlo; ve většině případů není možno ani jasně jich vysloviti a sděliti jazykem obecně přístupným a srozumitelným. Takové vnitřní zážitky a zkušenosti jsou nejvlastnější vlastnictví mého já. Můj nebo tvůj poměr k božství roste totiž ze žhavého jádra *celého* mého nebo tvého osudu a údělu životního; a zase naopak: vytváří jej a přeměňuje jej. Jest to sám *životný kvas* mé nebo tvé osobnosti; cosi, co činí konec konců můj život *mým*, odlišným od všech životů ostatních, kolikkoli jich bylo a bude, a *tvůj* život *tvým*.

Náboženskost jest něco, *co nenávidí schematičnosti*. *Ethika* vztahuje se k člověku jako k bytosti rodové; příkazy ethické platí pro každého člověka a ukládají se člověkovi průměru. Náboženskost obrací se k *osobnosti*, hledá osobnost a žádá si osobnosti i vytváří osobnost jako dílo životné. Hledaje svůj poměr k božství, opouštíš všecky lidi ostatní, vzdaluješ se jim, unikáš jim. Zde jde o tvé vyšší žití nebo bezžití; a ve chvílích, kdy se o něm rozhoduje, čerta jest ti po celém světě.

Všecka náboženství to cítila. Na příklad křesťanství: jak dovedlo vystihnouti nekonečnou, nenahraditelnou hodnotu *každé* duše lidské; i té zdánlivě nejmenší. Jak dovedl Kristus plakati nad ztracenou duší lidskou, *každou*, *kteroukoli* duší; a jak dovedl se radovati ze spásy duše domněle již ztracené! Cítí se tu zcela jasně: duše lidská se neopakuje; každý jsme jiný, každý svůj, každý nezaměnitelný a nenahraditelný! A moderní náboženští theoretikové i praktikové, takový William James, takový Wilfred Monod, dobře postřehují, že jde v náboženství o vášnivý boj světový — o drama kosmogonické —, v němž musí se účastniti *každá* duše dobré vůle a v němž výsledek závisí na obětavosti *každé* takové duše.

Náboženskost jest mně tedy právem souznačná *s životnou tvorbou osobnosti a skrze osobnost*. Jen jí uvědomuje se náboženskost sobě, jen jí sděluje se jiným; neděje se to, nemůže se to díti ani dialektickými formulkami, ani řečňováním a rozumařením. Kde náboženskost opravdu jest, tam projevuje se tím, že život rozpučí se výbojnou mízou, že rozkvétá svobodou, radostí, štěstím, že přenáší se vítězně přes mlhu, chlad, tíseň, pochyby, nevíru a malo-

věrnost, mrzoutskou odpudivost, nastydlý a bručounský pesimism, neplodné hloubaření a jalovou trudnomyslnost. *Náboženský člověk jest radostný a sije radost kolem sebe: rozradostňuje každého, koho se dotkne.* Má svůj vtip, svůj humor, teplou rozkošnou rovnováhu a pohodu duše, jimiž čelí nesrovnalostem, svárům a výšinům vnějšího světa: jimiž je vyrovnává. Jeho duše jest cele prostouplá zvýšenou *energií životní*: jest *svá* ve všem; a na *svůj* radostný tón ladí a k souznění nutí všecky lidi, s nimiž se stýká.

Nuže, neznám nikoho, kdo má menší smysl pro náboženskost než Josef Laichter, neboť není nikoho, kdo méně vidí a méně cítí člověka jako jedince, člověka jako osobnost než on. V jeho knize není individuálných postav; v jeho knize není osobností; v jeho knize jsou jen siluety, jsou jen schemata lidská. Laichter nedovede vztýčiti před tebou živou osobnost, vášnivě zakousnutou do života, bijící se s ním o něco, dobývající na něm nějaké kořisti, ať hmotné, ať ideální; podává vesměs jen lidské stíny řečňující a rozumařící do prázdna. Jeho osoby *nemají obličejů, nemají tváří*; mají jen abstraktní ústa, z nichž padají neustále suché piliny a drtiny prázdného povídání nebo jalového rozumování. Neznám spisovatele, který tak málo *vidí*, tak málo dovede vypozorovat jako Laichter. Nikde bezprostředního postřehu; všecko jest přejato ze slyšeného nebo z psaného, z třetí nebo čtvrté ruky. Jeho lidé nemají karakteristického úsloví nebo posunu, zabarvení hlasu nebo melodie větné — nic než všude táž abstraktní šeď, táž pustota únavné, beztvaré povrchnosti, kterou se neumí autor propáliti k individuálnosti. *Není jedinkého žertu, jedinkého vtipku, ani nejmenší špetky komiky nebo humoru v tomto domněle náboženském románu Laichtrově.* Jaké smutné vysvědčení pro něj! Již tím jest odsouzen v očích toho, kdo ví, jak důvěrně souvisí náboženský život s komikou a humorem — vždyť Kierkegaard pokládal přímo humor za průchodné stadium k náboženství a za jeho časté inkognito!

Povšimni si jen, jak prázdné, abstraktní karakteristiky, které nic neříkají, podává Laichter o některých svých osobách.

„Uvnitř po koberci procházel se rektor Beran, starší kněz bledé tváře a hubeného těla. Připomínal svým vzezřením a jistou nenucenou elegancí chování liberálního abbého“ (I, 33). To jest *prázdný estétský tlach*, a ne karakteristika! Chtíti karakterisovati rektora konviktu královéhradeckého v sedmdesátých letech 19. století dovoláváním se představy nějakého konvenčního francouzského abbé z 18. století, to jest nejen prázdné a bezduché, ale i karakteristicky bezradné a vydává o umělecké plastičnosti p. Laichtrově nejžalostnější svědectví. Právě jako dovede-li napsati „Tento *dosti* (!) široký a vysoký pán s obličejem připomínajícím zářící měsíc v úplňku měl veliké, modré oči, které svědčily o vrozené důvěřivosti a dobrosrdečnosti“ (I, 112) nebo „Farář Voborský, jinak *bodrý a dobrosrdečný* muž“ (I, 121). Opravdový spisovatel plastik spíš by si uťal ruku, než by napsal takové prázdné povídání, z něhož tvůrčí nemohoucnost čiší na půl míle.

Karakterisační neschopnost Laichtrova projevuje se již ve všednosti jmen, kterými křtí své osoby. Zná jen samé Chaloupky, Sýkory, Vysoké, Voborské, Berany, Šrůtky, Heřmanové, jež lepí nazdařbůh na své osoby. A přece pro toho, kdo cítí vpravdě osobu lidskou jako cosi jedinečného, není ani jméno nic náhodného. Literární historie vypravuje, jak i po této stránce bývali úzkostliví a vyběraví velcí básníci karakterisátoři, Dickens, Balzac, Flaubert; jak dlouho hledali jméno, které by bylo karakteristické a jakoby srostlé s určitou osobou, jsouc nejinak jejím znakem než skobovitý nos, povylezlé oči, odstávající uši, zajíkavý hlas nebo určité sdruženiny představ. Jen jednou zamyslil se, zdá se, p. Laichter nad jménem své osoby: to tenkrát, když chtěl pokřtíti ševce Švitorku. Poněvadž rád hovoří a prozpěvuje, dal mu patrně toto jméno. Ale to jest příklad, jak se *nemají* křtíti postavy: tato alegorická průzračnost a napovídavost jest něco, co odpuzuje. Život nebývá tak průhledný! Křtil-li takto J. K. Tyl v třicátých a čtyřicátých letech minulého století své figury, sneslo se to, protože šlo o typy a šablony veseloherní, a ne o karakterologii a dušezpyt.

Opravdový román náboženský musil by ukázati *životně náboženskou* tvorbu svých postav; a k tomu bylo by třeba nejprve životního úsilí a boje, a těch právě jest v románě p. Laichtrově naprostý nedostatek. Básník romanopisec měl uvésti své postavy do takových položení životních, v nichž by musily vyvinouti co nejvíce síly, důmyslu, radostnosti, aby je překonaly; měl jim dáti zmáhati překážky, rozsvěcovati nakupenou tmu a chlad, dobývati duší svých bližních pro radostný světově náboženský boj, určovati jim místa a úkoly v tomto boji, řaditi je a vésti je v něm. Měl nejprve dáti vyrůsti jejich radostným a silným osobnostem a pak dáti jim těmito osobnostmi vytvářeti všude kolem sebe osobnosti nové, možno-li ještě radostnější a silnější. To by byl úkol hodný moderního básníka náboženského!

Ale po tom všem není v románě p. Laichtrově ani stopy.

Hanička zemře záhy, ale přece dosti pozdě, aby selhala při prvním a jediném úkolu tohoto rázu a nevytrhla z trudnomyslnosti a bezcílnosti životní svého muže, když se do nich propadl. A to jest ještě podle autora nejkladnější náboženská povaha jeho románu!

Petr sám je ryze záporný a životně zcela neplodný. Nedovede nic než odmítat dogma a — *čekat* příchodu nového náboženství, které by vyhovělo jeho představám o souladu mezi vírou a vědou. Že jest to cosi ne úctyhodného, nýbrž žalostného, neřekne a necítí pan Laichter, poněvadž na konci románu dává jej velebiti vikářem Svatošem jako někoho, kdo „hledal svou vlastní cestou Boha" (II, 439). Je-li toto duševní zápecnictví p. Laichtrovi již „hledáním Boha", pak se dočkáme jednoho dne, že dokonalé filistrovství bude jeho nalezením. Člověk, jemuž jde opravdu o životnou tvorbu, nebude čekat, až *někdo* „stvoří nové náboženství", abych mluvil představami a výrazy slečny Marty. Neboť ví předně, že náboženství není třeba k náboženskosti, jako poetiky není třeba k poesii a stylistiky ke stylu. Po druhé, že nové náboženství „stvořiti" nemůže nikdo, jako nikdo nemůže stvořiti novou matematiku, astronomii, poesii, architekturu, malbu — může tvořiti jen díla, která vedle jiných činů a děl projevují vůli doby a dají tedy jednou — v odstupu věků — nový životní styl. Tento nový styl jest stvořen *nadosobním úsilím celých generací*, a ne vědomým a chtěným rozhodnutím jednotlivce; jednotlivec bývá tu tak pouhým nástrojem vůle dobové, že neví ani, k čemu a jak a podle jaké logiky příští lidé zhodnotí jeho životní úsilí a do jaké perspektivy je vklíní. Žádá-li tedy hyperkritická Marta na svém snoubenci Svatošovi: Stvoř mně nové náboženství, vede si pošetileji než čtyřleté děvčátko, které žadoní večer na tatínkovi, ukazujíc na hvězdnaté nebe: Sundej mně tamhletu zelenou hvězdičku!

A po třetí: Co by prospělo takové nové náboženství ať Petrovi, ať Martě, i kdyby jim je nakrásně někdo stvořil. Nic; stejně a rovně jako jim nic neprospělo náboženství staré a již stvořené. Neboť náboženství, jehož jsi neprožil v sobě jako osobnostní tvorbu, nemá pro tebe vůbec nijaké hodnoty; náboženství, na němž jsi nespolupracoval vnitřní životní obrodou své bytosti, není ti více, nemůže ti býti více než verše, jimž tě naučili v dětství zpaměti: velikou zbytečností.

A naposledy: Marta se Svatošem. Jaké nábožensky životné tvorby jsou ti dva schopni? Nijaké. Co nábožensky kladného přinášejí do románu Laichtrova? Nic. Jejich životnost záleží v tom, že si planými a jalovými slovními hádkami důkladně otravují svůj — život. Že neskresluji ani nepřeháním, vidíš z těchto vět autorových: „Na ta slova (Martina) mladý vikář již mlčel. Na jeho čele pouze se shrnulo několik vrásek, *příznak útrapy a předzvěst mnohých zápasů* o vnitřní duchovní jednotu s Martou" (I, 2—3). Nu, netrudme se pro ně příliš: „vnitřní duchovní jednota" jest zde fráze. Nemůže žíti ve vnitřní duchovní jednotě s druhým, kdo nežije v té vnitřní jednotě nejprve sám se sebou. A k té mají tito oba polovičatci a povrchníci, kteří žijí z nedomyšleností a vnitřních klamů i frází, prozatím velmi daleko.

Člověku opravdu nábožensky životnému a tvůrčímu jest náboženskost *vášní*, jako člověku vědeckému jest vášní *věděti a poznávati*. Nemůže nábožensky životně netvořit, jako člověk tělesný ne-

 může nedýchat; a úplně lhostejno jest mu, v jakém stavu jsou současná filosofie náboženská, současné náboženství i současné církve. Netvoří jimi nebo z nich: nýbrž ze sebe a skrze sebe. Ony teprve *ex post* jeho tvorbu životně náboženskou vykládají, jí pro sebe zužívají, ji třídí a etiketují nebo po případě odmítají. V této vášni nábožensko-životní, která jest hnána sama sebou, která musí žehnouti a se stravovati a jíž všecko ostatní jest jen záminkou, leží veliký věčnostný rys. Vtěliti tuto vášeň v osobnost a osud lidský byl by nejen veliký a krásný úkol básnický, ale i vzácný příklad čistě lidský, za nějž by nemohla náboženství býti dosti vděčna.

Toho Laichter ovšem naprosto nedovedl; ba ani theoreticky, jako záměr a plán, nevstoupilo mu to na mysl.

Napsal pouze román neplodného a povrchního rozumaření o dvou třech otázkách náboženské filosofie, knihu čiře papírovou a pustě dekorační; knihu, jakou může napsati jen *estét*, v tomto případě ovšem *estét bez talentu*. Laichter spílá sice kdekomu estétů, ale pod svícnem bývá odjakživa tma: vpravdě jest estét sám a více než jiní. Že jest bez spisovatelského talentu, nic na věci nemění. Estét jest každý, kdo proměňuje život ve formulky, kdo podává místo života schemata; každý, kdo přistupuje k životu z vnějška, a ne z nitra; každý, kdo nevidí a netvoří, nýbrž opisuje z druhé a třetí ruky. A všecky tyto znaky karakterisují román Laichtrův.

Laichter, vím, nebývá pokládán za básníka, nýbrž za myslitele. Sám neustále vystupuje v naškrobené toze, seskládané v tuhé slavnostní záhyby; poněvadž jest neschopen vtipu a humoru, poněvadž stále opakuje slova opravdovost, vážnost, zodpovědnost, jest pojímán a traktován kritikou s největší zdvořilostí jako významný mravně kulturní činitel. Vpravdě jsou však knihy jako Kam od Říma? práce pusté, frivolní a nezodpovědné ve vyšším slova smyslu. Frivolní přes to, že jsou bezmezně nudné; neboť frivolní jest mně každý balík papíru, který ucpává prameny života.

Voják a vojáctví

V starém Rakousku bývaly, pamatuji se, na chodbách některých kasáren nápisy, které chtěly vychovávat t. zv. vojenskou hrdost, nápisy — německé ovšem — asi toho smyslu, že vojáctví jest „Ehrenstand", povýšený vysoko nad prosté občanství.

V takových průpovídkách a říkačkách jest zrnko pravdy vedle balvanu lži, nadutosti a hrubství.

Věřte i dnes, že vojáctví jest čestné, třebas ne nad občanstvím a proti němu; jest čestné ne jako stav, nýbrž jako *mravní poslání a společenská tvorba*. Velcí myslitelé angličtí i francouzští — takový Carlyle, Ruskin a Vigny — mnoho přemýšleli o tom a snažili se zodpověditi si otázku, proč voják byl vždycky ctěn u národů zdravě cítících; a došli k tomu, že pro své mravní poslání. Ne proto, že zabíjí a vraždí, nýbrž proto, že *nechává se zabíjet*, přikáže-li se mu to *národní mocí řádně nad ním zřízenou*; ne proto, že ztělesňuje hmotnou moc a sílu, nýbrž proto, že tuto moc a sílu *ukáznil a postavil ji do služeb Myšlenky nadosobní*.

V tu chvíli stává se ze žoldáka rytířem; v tu chvíli jest nástrojem kulturním, činitelem společenské tvorby.

Vigny napsal o tomto problému knihu, již nazval významně *Otroctví a velikost vojenská*; jest z nejvzácnějších pokladů velikého a bohatého písemnictví francouzského; byla přeložena i do češtiny: přečtěte si ji ve volné chvíli a zamyslete se nad ní. Voják Vignyho poslouchá, poslouchá zcela trpně, byť mu přitom i duše krvácela. Vojáctví jest však tím právě Vignymu cosi velikého a čestného, velikého a čestného právě pro tuto tragiku naprosté osobní poslušnosti; neboť jest jedinečnou školou mravní kázně: voják učí se potlačovati *své já* s jeho rozmary, zvůlí a po případě i s jeho právem na mravní rozhodování a sebeurčení, a tím dorůstá tragické velikosti.

Dnes ovšem nepředstavujeme si vojáka takto trpného, mravně bezvládného. Chceme, aby myslil za sebe a za svou osobu; aby se mravně rozhodoval; aby měl vyvinuté svědomí osobní, vědomí práva a bezpráví. Ale — a na to vás upozorňuji — *toto myšlení jest také kázeň*. Mysliti, *správně* mysliti jest možno jen spoutáním svého já a jeho zvůle a rozmarů, podložením jich pod Zákon; pravé myšlení uskutečňuje zákony a koná se samo podle zákonů. Kdo mluví o volné myšlence — volné ve smyslu nespoutanosti —, tlachá a lže. Právo a bezpráví jsou věčné hodnoty mravní a lze si je uvědomiti jen cestou zákonnosti. Myslete tedy, ale myslete *doopravdy*; a to znamená: *s úctou a poslušností mravního zákona*.